

KLASİK TÜRK EDEBİYATI MESNEVİLERİNDE FİZİKSEL ÖZELLİKLERİN MİZAHİ*

HUMOUR ABOUT PHYSICAL PROPERTIES IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE'S MASNAWIS

Gökçehan Aysel YILMAZ**

ÖZ: Klasik Türk edebiyatı geleneğinde tasvirler önemli bir yer tutmaktadır. Bu tasvirlerin büyük bir kısmı insanların fiziksel ve psikolojik özelliklerine aittir. XIV. yüzyılda Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'i, XV. yüzyılda Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i ve Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'si, XVI. yüzyılda Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'si ve Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'i, XVII. yüzyılda Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'i, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ı, Güftî'nin *Teşrifâtü's-su'arâ*'sı, XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i ve *Lutfiyye-i Vehbî*'si, Şeyh Gâlib'in *Hüsün ü Aşk*'i, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'si, XIX. yüzyılda Aynî'nin *Sâkî-nâme*'si, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ı, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'u ve Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'si toplumun farklı kesimlerinden kadın ve erkeklerin fiziksel özelliklerinin mizahî ve alaycı üsluplarla tasvir edildiği beyitleri barındırmaktadır. Şairler, kişilerin fiziksel görünümüne abartılı bir korkunçluk, çirkinlik, şekil bozukluğu vb. ekleyerek, köpek, domuz, eşek, fil, köstebek, maymun gibi hayvanlarla benzetme ilgisi kurarak beyitlerinin mizahî yönünü oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu beyitlerde ele alınan yüz, cilt, ağız, çene, dudak, diş, burun, sakal, bıyık, kıl, göz, kaş, kirpik, göğüs, boy kısalığı, kamburluk, kulak, kötü koku, eller, parmaklar, çirkinlik, kirlilik gibi fiziksel özellikler, konularına göre ayrılarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, mesnevi, mizah, hiciv, fiziksel özellikler

ABSTRACT: Descriptions have a place in usage of Classical Turkish Literature. A major part in these descriptions are physical and psychological properties of people. Tutmaci's *Gül ü Hüsrev* in XIVth century, Şeyhî's *Hüsrev ü Şîrîn* and Tâcî-zâde Cafer Çelebi's *Heves-nâme* in XVth century, Taşlıcalı Yahyâ's *Usûl-nâme* and Lâmi'î's *Vîs ü Râmîn* in XVIth century, Nâbî's *Hayr-âbâd*, Nev'î-zâde Atâyî's *Nefhatü'l-ezhâr*, Güftî's *Teşrifâtü's-su'arâ* in XVIIth century, Sünbül-zâde Vehbî's *Şevk-engîz* and *Lutfiyye-i Vehbî*, Şeyh Gâlib's *Hüsün ü Aşk* and Enderunlu Fâzıl's *Zenân-nâme* in XVIIIth century, Aynî's *Sâkî-nâme*, Keçeci-zâde İzzet Molla's *Mihnet-keşân*, Yenişehirli Avnî's *Mir'ât-ı Cünûn* and Bayburtlu Zihni's *Sergüzeşt-nâme-i Zihni* in XIXth century have descriptions in couplets, which are humorous and mordacious wording about women and men in different parts of society. Poets have creating these couplet's humorous theme with associating to animals, like dogs, pigs, donkeys, elephants, moles, monkeys and exaggerating people's frightening, ugliness, deformities physical properties. These couplets, which are about physical properties, will be analyzed with sort by its issue, such as face, skin, mouth, jaw, lips, teeth, nose, hair, eyes, eye brows, eyelash, chest, short stature, hump, ears, malodor, hands, fingers, ugliness, dirtiness in this study.

Keywords: Classical Turkish Literature, masnawi, humour, satire, physical properties

* Makale, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programı'nda 29.01.2020 tarihinde kabul edilen *Türkçe Mesnevilerde Mizah* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. / Trabzon – gokcehanagaoglu@gmail.com (ORCID ID: 0000-0003-3815-135X)

This article was checked by Turnitin.

Giriş

Mizah, köken olarak Arapça “müzah” kelimesinden gelmekte, “şaka, latife, eğlence” (Devellioğlu, 2006: 655) şeklinde tanımlanmaktadır. İsmail Durmuş, mizahı “*halk zekasının ürettiği bir savunma aracı*” (2005: 205); Aziz Nesin, “*seslendiği insanı hangi oranda olursa olsun sağlıklı olarak güldürebilen her şey*” (2001: 51); Gülin Ögüt Eker, “*keskin bir zekanın; sıra dışı, aykırı, ani ve beklenmedik, kimi zaman eğlendirici, kimi zaman sorgulayıcı biçimde, kimi zaman da acımasızca kazandığı sessiz zafer*” (2009: 54) olarak açıklamaktadır¹.

Aziz Nesin (2001: 20), Mehmet Bayrak (2001: 4) ve Hasan Çiftçi (1998: 147) gibi isimler mizahın temelini gülmeye dayandırmaktadırlar. Türkçe Sözlük'te mizah, “*gülmece*” (2011: 1692); gülmece ise, “*eğlendirmek, güldürmek ve birine bir davranışı incitmeden takılmak amacını güden ince alay, humor*” (2011: 999) olarak tanımlanmaktadır. K. Manning (Gezer ve Çelik, 2017: 100), mizah ve gülme arasındaki ilişkiyi, “*Pozitif yönlü kullanılmak üzere düşünülse de yine de mizah, küçümseme, kişinin ya da bir şeyin eksi yönleriyle alay etme düşüncesiyle de kullanılmaktadır. Kişinin bir şeye gülmesi için, kendisini iyi hissetmesine, sağlıklı olmasına ve gülme yeteneğine ihtiyacı vardır. Mizah, her insanın ayırıcı psikolojik parmak izidir.*” ifadeleriyle açıklamaktadır.

Mizah, kimi araştırmacılar tarafından çeşitli gruplara ayrılarak incelenmektedir. Tunca Kortantamer mizahı iki gruba ayırmaktadır: “*biri şenliklerde, eğlencelerde gülmek için gülmek, gülünç olana gülmek, sınırları zorlamak için mizah yapmak; ikincisi hiciv (yergi)*” (2007: 75). Agâh Sırrı Levend ise mizahı, gülmece ve yergi olarak iki başlıkta incelemekte, onları da kendi içinde dört bölüme ayırmaktadır: “*incitmeyen gülmece ve alay; mutâyebe ve mülâtafa adı altında şakalaşma, kaba şaka, sataşma ve taşlama; iğrenç yerme ve sövmeye*” (1970: 41).

Klasik Türk edebiyatında mizah, divanlarda, mesnevilerde ya da manzum/ mensur eserlerde nükteli beyitler, şakalı söyleyişler, espriler şeklinde karşılık bulmaktadır. Edith Gülçin Ambros'a göre, Osmanlı'daki edebî türlerin büyük bir kısmında mizah, zorunlu ya da isteğe bağlı bir unsur olarak bulunmakta; “*ince alay (ironi)*”, “*kaba ve/ veya müstehcen alay*”dan daha yoğun bir biçimde kullanılmaktadır (2009:84). “*Bir kimseyi, bir nesneyi ya da yeri, bir inancı ya da düşünüş biçimini yermek, toplumun ya da düzenin aksayan, kusurlu yanlarını iğneleyici, alaycı bir dille eleştirmek amacı taşıyan manzum ürünlerin adı*” (Özkırımlı, 1983: 634) olarak tanımlanan hiciv ise bir kişi/ eşya/ mekân/ fikir ya da toplumdaki bozuklukları hedef alan; ironik, alaycı hatta küfürlü bir dil taşıyan şiirlerde görülmektedir.

Klasik Türk edebiyatında insanlar, fiziksel ve psikolojik yönleriyle sıkça tasvir edilmektedir. Mesnevilerdeki tasvirler, divanlarda yer alan

¹ Mizahın çeşitli araştırmacılar tarafından yapılmış pek çok tanımı bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: (Usta, 2009: 32-34; Ögüt Eker, 2009: 47-54).

kaside, gazel vb. nazım şekillerindeki yapılanlara kıyasla daha detaylı bir anlatıma sahiptir. Ahmet Atilla Şentürk, mesnevilerdeki insan tasvirlerini “objektif”, “fiil”, “psikolojik” olmak üzere üç grupta incelemektedir (2002: 262-263).

XIV. yüzyılda Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, XV. Yüzyılda Tâcî-zâde Câfer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde ve Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inde, XVI. Yüzyılda Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inde ve Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinde, XVII. Yüzyılda Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında ve Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sında, XVIII. Yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında ve Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, XIX. Yüzyılda Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde kişilerin fiziksel özelliklerinin tasvirinde mizahî unsurlar bulunmaktadır. Bahsi geçen mesnevilerde kişilerin ağız, dudak, dişler, boy, burun, vücut kılları, bıyıklar, vücuttaki kötü kokular, yüz, cilt, eller, parmaklar, göğüs, göz, kaş, kirpik, baş, kulak gibi özellikleri ayrıntılı bir biçimde sıralanmaktadır. Kişiler, abartılı bir çirkinlik, gülünçlük ya da korkunçluk içerisinde gösterilmekte; yapılan mübalağalı benzetmelerle birlikte mizahî bir üslupta anlatılmaktadır. Ayrıca, *Zenân-nâme* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de, ele alınan kişilerin fiziksel özelliklerinin, onlara hakaret etmek ya da onları hicvetmek için tasvir edildiği beyitler de bulunmaktadır.

Çalışmamızda, *Gül ü Hüsrev*, *Heves-nâme*, *Husrev ü Şîrîn*, *Vîs ü Râmîn*, *Usûl-nâme*, *Hayr-âbâd*, *Nefhatü'l-ezhâr*, *Teşrifâtü's-şu'arâ*, *Şevk-engîz*, *Lutfiyye-i Vehbî*, *Hüsn ü Aşk*, *Zenân-nâme*, *Sâkî-nâme*, *Mihnet-keşân*, *Mir'ât-ı Cünûn* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'de mizahî bir üslupla fiziksel özelliklerin tasvir edildiği beyitler, “Yüz, Cilt”, “Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik, Kirlilik”, “Ağız, Çene, Dudak, Diş”, “Burun”, “Sakal, Bıyık, Kıl”, “Göz, Kaş, Kirpik”, “Göğüs”, “Boy Kısallığı, Kamburluk”, “Kulak”, “Vücudun Kötü Kokması”, “Eller, Parmaklar” başlıkları altında incelenmektedir.

1. Yüz ve Cilt ile İlgili Tasvirler

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inde, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ında, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sında, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ında, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-ı Cünûn*'unda ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde ele alınan kişilerin yüzlerinde, ciltlerinde fiziksel olarak çirkin bulunan özellikler mübalağalı bir dille ve mizahî bir üslupla tasvir edilmektedir.

Gül ü Hüsrev'in “Nevha ve Zârî Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” başlıklı bölümünde Hüsrev'in yolda karşılaştığı “yamyam” zencilerin reisinin kızının tasviri bulunmaktadır. Aşağıdaki beyite göre bu kızın teninin yumuşaklığı “törpü” gibidir.

2378 Kılı ser-tizligi kirpi bigiydi

Teni yumşahlığı dörpi bigiydi (Yoldaş, 1998: 294)

Husrev ü Şîrîn'in "Meşveret Kerden-i Husrev Bâ-Emîrân Der-Tebâh Kerden-i Ferhâd ve Firistâden-i Pîr-Zenî" bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Şîrîn'in ninesi yaşlı kadının tasviri yapılmaktadır. Yaşlı kadın, "gönlü kara bir şeytan karısı" olarak görülür; derisinin görünümü ise "sümük üstünde kurumuş" olarak tasvir edilir.

4883 Katı gönli kara şeytân karısı

Kurumuş sünük üstünde derisi (Timurtaş, 1963: 183)

Hayr-âbâd'ın "Sıfat-ı Tamtâm Hünî-i Bed-Endâm" bölümünde mübalağalı bir dille, hırsız Tamtam'ın özellikleri sıralanmaktadır. Tamtam, "kötü çehreli, kötü yaradılışlı, kötü kalpli"dir. Siması zebaniye benzer.

1259 Bed çehre vü bed sirişt ü bed rû

Mânend-i gürâz mürde-i bed bû

1264 Sîmâsı zebânî-i mizham

Agzı çeh-i muzlim-i cehennem (Gökcan Türkdöğün ve Koç, 2015: 228-230)

Nefhatü'l-ezhâr'ın "Dâsitân-ı Zebâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur" isimli on beşinci hikâyesinde "zen-pâre" bir adamın hile ile evlendirilmesi anlatılmaktadır. Adamın karısının "nursuz ve fersiz" çehresi, başındaki çemberle çenesi bağlı ölüye benzemektedir. Yüzündeki duvağı kaldıran "ne'üz" der, korkarak bir iki "kul'e'üz" okur. Benzi sararmış, dudakları ağarmıştır. Kınalı topuğunu göstermeye kalksa rüzgâr derisini yüzmüş zannedilir.

2515 Çenber ile çehre-i bî-nûr u fer

Bir çenesi baglu ölüye döner

2517 Perdesini kalduracak dir ne'üz

Vehm ile okur bir iki kul'e'üz

2526 Benzi sararmış hem ağarmış tudak

Safrası çıkmış göne benzer kulak

2527 İtse kınalı topuğun âşikâr

San derisin yüzmüş idi rüzgâr (Kuzubaş, 2003: 276)

Teşrifâtü's-şu'arâ'nın "Mevlânâ Kemâlî" bölümü şair Kemâlî'ye ayrılmaktadır. Güftî, şairin yüzünü "çorba kasesi"ne benzetmektedir.

89/2 Şî'r-i lînet-me'âli hayret-zâ

Hem-çü sîmâ-yı kâse-i şurba (Yılmaz, 2001: 212)

Şevk-engîz'in "Der Ta'n-ı Zenân ve Zen-Dostân" başlığı altında gulam-pâre bir karakter olan Kazıkçı Yeğeni'nin gözünden, kadınlar ve kadınlara düşkün erkekler ironik bir dille ele alınmaktadır. Bu karaktere göre kadınlar o kadar çirkindir ki bir kişi gece gördüğü bir kadının yüzüne sabah vakti

bakamaz. Pek çok “mekkâre” yüzüne aklık sürmese erkeklerin yanına kara bir çehreyle çıkar. Çoğu “gelincik” kız yüzünde çiçek bozgunu izini taşımaktadır. Onların “yüz yazısı” dedikleri de aslında yüzlerinin düzgün halidir.

- 591 Gece ilen kızlı çıksa eğer
Bakamazsın yüzüne vakt-i seher
592 Sürmese aklığı çok mekkâre
Er yanında ola yüzü kara

- 594 Çok gelincik de çiçek bozgunudur
Yüz yazısı dediği düzgünüdür (Sürelli, 2007: 128)

Zenân-nâme'nin “Sıfat-ı Hälet-i Nisvân-ı ‘Acem” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Enderunlu Fâzıl, Özbek kadınların özelliklerini mübalağalı bir şekilde sıralamaktadır. Şaire göre Özbek kadınlar, buruşuk çehrelidir. Halleri kocakarı gibidir. Genç, bakire kızlarında bile öyle çok kırışıklık vardır ki iki yüz yaşına girmiş gibi gösterirler.

- 83b/10 Buruşuk çehreli bed ‘avratlar
Kocakarı gibi ol haletler
83b/11 Bâkire kızları seyr eylesin
İki yüz yaşına girmiş dirsın (Öztürk, 2002: 87)

Enderunlu Fâzıl, mesnevisinin “Zıkr-i Ahvâl-i Zenân-ı Tatar” başlığı altında Tatar kadınlarını vasıflandırmaya layık bile bulmadığını belirtmektedir. Şair bu kadınları “canavar çehreli”, “maymun yüzü” olarak görmektedir.

- 126b/3 Zen-i Tatar olamaz vasfa sezâ
Canavar çehreli maymun sîmâ (Öztürk, 2002: 127)

Sâkî-nâme'nin “Hikâye-i Latîfe Der-Tenfir-i Şarâb-ı Sürî” bölümünde Aynî, bezme gelen yaşlı kadının tenini, “eski bir taka”ya; kıyafetini ve dış görünüşünü ise “eski bir süprüntü”ye benzetmektedir.

- 1041 Ten-i nâ-pâki eski tâka dönmüş
Kıyâfet bir kurı hâşâke dönmüş (Arslan, 2012: 108)

Mihnet-keşân'ın “Rübâî” bölümünün aşağıdaki beyitlerine göre, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın karşılaştığı Keşan müftüsünün yüzü gülünecek bir haldedir. Felek, müftü gibi birisini daha dünyaya getirmez. Şaire göre, onun şeklini görüp de gülmemek mümkün değildir.

- 1615 Kelâmı idi şâhid-i behresi
Anı gerçi tekzîb eder çehresi
1620 Görülmüş degil öyle zât u sıfât
Hakîkatde udhûke-i kâ'inât
1621 Getirmez anın bir mesîlin felek

Ne mümkün görüp şeklini gülmemek (Özyıldırım, t.y.: 270)

Mir'ât-i Cünûn'un "Zen-dost" başlığı altında Yenişehirli Avnî, hile ile evlendirilen bir adamı hikâyeye etmektedir. Bu adamın karısının "çirkin"liği mübalağalı bir dille anlatılmaktadır. Bu kadının "buruşuk" çehresi dalgalı bir denizdir. Adam, karısının yüzüne ne zaman baksa dehşetinden doğuracakmış gibi olur.

315 Çinden çehresi bahr-ı mevvâc
Kîneden sînesi tûfân-ı lecâc

318 Rûy-ı nâ-pâkine itdikce nigâh
Dehşetümden togururdum her gâh (Turan, 2008: 715)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin "İbtidâ-yı Mecmû'a-yı Hicviyyât Ez-Küşâd-ı Zihnî Ünyevî Vâsîf Efendi Şe'ninde" bölümünde Bayburtlu Zihnî, Ünyeli Vâsîf Efendi'yi hicvetmektedir. Aşağıdaki beyitte bu adamın "muşmula" çehresinin ve "işkembe" sıfatının onun "köpek"liğine kanıt olduğu söylenmektedir.

83/3 Muşmula çehren ile ah o şikenbe sıfatın
Yetişir kelb-i 'akür olmana bürhân Vâsîf (Demirayak Özsoy, 1997: 130)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin "Der Beyân-ı Giriften-i Müdiriyye" bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Hopa'nın yerlilerinden Ayıcioğlu'nu tasvir etmektedir. Şair, bu adamın çehresinde nurdan izin olmadığını düşünmektedir. Boyu posu, şekli Dakyânûs gibidir. Öyle ki Ayıcioğlu'nu gören onun bir Acem casusu olduğunu düşünür.

16/9 Hele yok çehrede nûrun eseri
Sulahâdan imiş amma pederi

16/11 Heyet ü heykeli Dakyânûsî² (?)
Der gören anı 'Acem cäsüsü (Demirayak Özsoy, 1997: 27)

Mesnevinin "Der Beyân-ı Ahvâl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin" başlığı altındaki aşağıda yer alan beyitlerde Bayburtlu Zihnî, Karaağaç kadısının çirkin bulduğu yüzüyle alay etmektedir. Ona göre kadı, "minare boylu, köstebek çehreli, kuzgun kılıklı"dır. Böyle "kötü çehreli, ebedî bir hınzır, şekli ifrit gibi nasipsiz"dir.

34/15 Sinni sî sal minâre kâmet
Köstebek çehreli kuzgun heyet

35/4 Böyle hınzır-ı ebed bed çehre
Şekli ifrit gibi bî-behre (Demirayak Özsoy, 1997: 56)

² Betül Demirayak Özsoy'un "Dakyânûsî (?)" (1997: 27) olarak okuduğu bu kelime "Dakyanus"tur. Ashâb-ı Kehf zamanında yaşayan bir kral olan Dakyanus hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: (Ersöz, 1991).

Mesnevinin “Der Beyân-ı Kâimmakâm İzzet Beg” başlığı altında Bayburtlu Zihni, Burdur kaymakamı İzzet Bey’i hicvetmektedir. Şaire göre kaymakam, Şamlı, “uğursuz bir kerata”, simsiyah çehreli bir “fişki”, “karalar maymunu”, “Sudan şebeği” ve “Rumeli’nin kara köpeği”dir.

46/13 Öyle menhüs-ı Dimişki kerata

Simsiyah çehreli fişki kerata

47/1 Karalar maymunu Sūdân şebeği

Rumeli’de kara farra köpeği (Demirayak Özsoy, 1997: 74)

2. Dış Görünüşte Bozukluk, Çirkinlik ve Kirlilik ile İlgili Tasvirler

Tutmacı’nın *Gül ü Hüsrev*’inde, Taşlıcalı Yahyâ’nın *Usûl-nâme*’sinde, Nev’î-zâde Atâyî’nin *Nefhatü’l-ehâr*’ında, Enderunlu Fâzıl’ın *Zenân-nâme*’sinde, Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ında, Sünbül-zâde Vehbî’nin *Şevk-engîz*’inde, Keçeci-zâde İzzet Molla’nın *Mihnet-keşân*’ında ve Yenişehirli Avnî’nin *Mir’ât-ı Cünûn*’unda dış görünüşlerinde çeşitli çirkinlikler, anomaliler, bozukluklar bulunan, kirli, bakımsız, korkutucu bir görünüme sahip kişilerin tasvir edildiği beyitler bulunmaktadır.

Gül ü Hüsrev’in “Nevha ve Zârî Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” bölümünde Tutmacı, zencilerin reisinin kızını, sakar bir deve benzetmektedir.

2377 Meger ol zenginün bir kızı vardı

Sanasın mutlaka dîv-i sakardı (Yoldaş, 1998: 294)

Usûl-nâme’nin onuncu makamı olan “Te’ehhül-i İnsân Mühimmât-ı Diniyye vü Vâcibât-ı İnsâniyyeden Olduğunu İş’âr u İzhâr Eyler” bölümünde Taşlıcalı Yahyâ, sert tabiatlı bir adam ve “çirkin”³ karısı üzerine bir latife anlatmaktadır. Bu kadının iki ayağı iki sopayı andırır. Teni bela mağarasının kovuğu gibi delik deliktir. Yüzü kış rüzgarının soğuğuna benzer, acı sözleri cefa ateşi gibidir. Sürmesinin rastığı, kömürün kararttığı bir duvarı andırır.

2021 Zamân ile evlendi bir tünd-hüy

Ana virdiler bir karı zîşt-rüy

2022 İki pâyı güyâ ki iki ‘asâ

Mücevvef teni sanki gâr-ı belâ

2023 Sovuk yüzlü mânend-i bād-ı şitâ

Acı sözlü güyâ ki nâr-ı cefâ

2024 Turur sürmesi rastıkı âşkâr

Kömürle kararmış sanasın cidâ (Alkaya, 1996: 345)

Kadın dışarı çıktığı zamanlarda altın işlemeli kaftanlar giyer. Gelincik misali süslenir, hazırlanır. Yüzünü gözünü saklayarak salına salına gezer.

³ Taşlıcalı Yahyâ’nın latifesinde “çirkin” olarak tasvir edilen kadının ayakları, cildi, yüzü, gözleri vb. fiziksel özellikleri, hikâyenin bütünlüğünü bozmamak adına ayrı başlıklar halinde incelenmemiştir.

- 2025 Temâşâ budur kim giyer bu karı
Yola çıksa altunlu kaftanlı
- 2026 Düzünür koşunur gelincik gibi
Ezilür ana tâlib ü râgıbı
- 2027 Yüzini ider il gözinden nihân
Gezer salını salını her zamân (Alkaya, 1996: 345)

Kadın, kocasıyla birlikte bir gün dışarı çıktıklarında, genç bir erkek onu çok beğenerek arkasından “âh u efgân” eder. Kocası bu durumu fark edince karısının yüzünü açar. Genç adam kadının yüzünü görünce onu ayıplayarak defalarca üzerine tükürür. Kadının kocası genç adama, “Tasavvurdan zarar etsen şaşılmaz; çünkü dışı seni üzümüştür içiyse beni kara küle çevirmiştir” der.

- 2028 Eriyle çıkar yola bir gün karı
İder bir yiğit âh u efgânları
- 2030 Ezildi kariya o gâfil civân
Eri vâkîf oldu ana nâ-gehân
- 2031 Karısının açdı yüzini bu er
Kariya bakar ol yiğit bir nazar
- 2032 Ayun eskisi gibi kaldı tana
Tükürdi niçe kez karıdan yana
- 2033 Karınınun eri didi ey ney-civân
'Aceb mi tasavvurdan itsen ziyân
- 2034 Seni zâhiri yakdı kıldı melül
Ben bātını eyledi kara gül (Alkaya, 1996: 345-346)

Nefhatü'l-ehâr'ın on beşinci hikâyesi “Dâsitân-ı Zenbâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur”da bahsi geçen kadının boyu posu eski bir semere benzetilmektedir. Ayakları iki yanında iki sütun gibidir. Nev'î-zâde Atâyî'ye göre kadın o kadar çirkindir ki kocasının penisi, ne zaman onun kapısına varsa parmağına çiğır takmış gibi olmaktadır.

- 2529 Eski semer gibi haşın bânları
Yorgun eşek hâyesi pestânları
- 2530 İki yanında ayak iki sütün
Kıssası güyâ ki çeh-i bâz-ı gün
- 2533 Kapısına varsa kaçan kim zeker
Barmagına sanki takdı çiğır (Kuzubaş, 2003: 277)

Şevk-engîz'in “Vasf-ı Gulâm-Pâre-i Bîçâre” bölümünde Sünbül-zâde Vehbî, Kazıkçı Yeğeni karakterini hırpanî bir görünüşle tasvir etmektedir. Bu adam, halinde bir “rutubet” olmamasına rağmen çok fazla tükürük ve balgam

salgılamaktadır. Sıkıntılı çehresiyle kötü bir eşkali vardır. Kurası şaşmış falcılar gibidir. Bu kirli haliyle görenler onun ya bir bez satıcısı ya da büyük bir alim olduğunu düşünür.

- 125 Gerçi hâlinde rutûbet yog idi
Tükrüğü balgamı ammâ çoğ idi
129 Munkabız çehre ile bed-eşkâl
Sanki bir kur'ası şaşkın remmâl
136 Kirli paslı gören ol nâ-kâme
Derdi kirbâsi yahud 'allâme (Sürelli, 2007: 96-97)

Keçeci-zâde İzzet Molla, *Mihnet-keşân*'ın "Sıfat-ı Tabîb" bölümünde Keşan'da tanıştığı doktorun fiziksel özelliklerini, korkutucu bir görünüş çizerek verir. Doktorun taktığı kalpak bir fare yuvasına benzemektedir. Onun bu görünüşü şaire, leş küpünün üzerine sarılmış bir sarığı andırmaktadır. Uzun bıyıklı cihan pehlivanları doktorun bıyığını görüp çekinir. Çehresini gören hastanın ödü yırtılır, bu yüzden hastaları ayrıca kusturmaya gerek yoktur.

- 2730 O kalpak ki bir lâne-i müş idi
Hum-ı cîfeye sanki ser-püş idi
2731 Cihân-pehlevânân-ı seblet-dırâz
Bürütundan eyler görüp ihtirâz
2732 Mukayyîye hâcet degil çehresi
Gören hastenin çâk olur zehresi (Özyıldırım, t.y.: 329)

Mir'ât-ı Cünûn'un "Nasihat Delisi" bölümünde Yenişehirli Avnî, "taklidî iman sahibi Müslüman tipi"ni (Turan, 2008: 689) karikatürize ederek anlatmaktadır. Bu kişinin göbeğine kadar inen bir kucak torba sakalı vardır. Kemer eğri, burnu tavana kadar çıkmış bir haldedir.

- 104 Aglamış çehreli sūfî-i gazûb
Bir gülünc yüzli mürâî-i kezûb
105 Bir kucak torba sakal tâ-be-miyân
Kemer eğri burun tâ-be-tavân (Turan, 2008: 704)

Yenişehirli Avnî, *Mir'ât-ı Cünûn*'un "Vasf-ı Mecnûn-ı Şedîdü'l- Cinne" bölümünde, Mecnûn karakterinin ağzından, yaşlı babasının tasvirini vermektedir. Mecnûn'un babası, iki yüz yaşındadır, bitler başında pehle dokur. "İt" gibidir, üzerine giyecek bir şalvarı yoktur. Karnı meydan başı gibi açıktadır, başıysa bit pazarına dönmüştür.

- 482 Bir babam var iki yüz yaşında
Kehleler pehle dokur başında
483 İt gibi yok kıçınun şâlvârı
Karnı meydân başı bit bazarı (Turan, 2008: 724)

3. Ağzı, Çene, Dudak ve Diş ile İlgili Tasvirler

Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrin*'inde, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve *Lutfiyye-i Vehbî*'sinde, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinde ve Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde mesnevi içerisindeki karakterlerin ve bahsi geçen şahısların ağız, çene, dudak, diş gibi uzuvlarının çirkinliği ön plana çıkartılarak mizahî bir dille tasvir edilmektedir.

Husrev ü Şîrin'in aşağıdaki beyitlerine göre Şirin'in ninesinin dudakları küflenmiştir, arpa suyuna benzer. Ağzı acı kavun gibi "zehir" doludur. Dişleri yerinde sarı tutamlar kalmıştır. Cebini kesip kendine ağız yapmıştır. Bu ağız öyle geniştir ki sanki karanlık bir deredir.

- 6526 İki emcek boşalmış meşke benzer
Tudakları küf almış keşke benzer
- 6528 Ağaç yayı bigi arkası bagrı
Acı kavun bigi pür-zehr sagrı
- 6529 Yüzünde benleridür san kara mîh
Dişi yirinde kalmış saru zırnîh
- 6530 Kesüp ağız idinmiş yinliginden
Ne ağız tar deredür ginliginden (Timurtaş, 1963: 248)

Hüsn ü Aşk'ın "Sıfat-ı Sıhr-i Cādū" bölümünde Şeyh Gâlib, cadının ağzını ve dişlerini kafir mezarlığına benzetir. Alt dudağı, pis kokan fil hortumu gibi dizine kadar sarkıktır. Ağzından pis sular, lağım gibi kötü kokular gelir; burada zehirli yılanlar vardır. Dili cehennem zebanisi gibi ateşle söyleşir.

- 1386 Başı Karadağdan nümü-dâr
Ağzı dişi köhne gür-ı güffâr
- 1388 Sarkmış leb-i zîri tâ bezânû
Mânende-i nâv-ı fil-i bed-bû
- 1393 Ağzından akar kerîh sular
Kâriz gibi kötü kokular
- 1394 Burnunda çıyan u mûş u 'akreb
Ağzında zehirli hayye vü dab
- 1395 Āteş ile söyleşir zebânı
Güyâ o cehennem zebânî (Okay ve Ayan, 1975: 243-245)

Sünbül-zâde Vehbî, *Şevk-engîz*'in "Der Ta'n-ı Zenân ve Zen-Dostân" bölümünde kadınlara karşı düşmanlık besleyen Kazıkçı Yeğeni karakterine söz verir. Bu kişi, kadınların büyük bir kısmının "kara kuru cadı"lar olduğunu, ağızlarının "fahişeler gibi" kötü koktuğunu söyler.

- 588 Ekseri kâra kuru cādūdur
Ağzı mahūdu gibi bed-būdur (Sürelli, 2007: 128)

Lutfiyye-i Vehbî'nin "Der-Emr-i İzdivâc" bölümünde Sünbül-zâde Vehbî, oğlu Lütfullah'a evlilik müessesesi üzerine öğütler vererek maddî çıkarlar için kendinden yaşça büyük kadınlarla evlenmekten kaçınması söyler. Çünkü ağzı kötü kokan "mekrühe"ler, "öldüren zehir" olarak bilinmektedir.

1003 Semm-i kâtil didiler pîre zeni

Öyle mekrühe-i bed-bü deheni (Beyzadeoğlu, 1994: 146)

Aynî, *Sâkî-nâme*'nin "Hikâye-i Latife Der-Tenfîr-i Şarâb-ı Sûrî" bölümünde bezme gelen yaşlı bir kadından bahsetmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte yaşlı kadının dişlerini, çürümüş üzümler gibi dökülmüş olarak tasvir etmektedir.

1042 Beli asma çöpünden ince olmuş

Çürük engür-veş dişler dökülmüş (Arslan, 2012:108)

Bayburtlu Zihnî, *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin "Der Beyân-ı Giriften-i Müdürriyye" bölümünün aşağıdaki beytinde Hopa Valisi Kör Gâlib'in ağzını "mezbaha"ya benzetmektedir.

17/3 Ağzı salhhâne gibi kendi de

Kara kuzgun gibidir kendi de (Demirayak Özsoy, 1997: 28)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî'nin "Der Beyân-ı Kâimmakâm İzzet Beg" bölümünde Bayburtlu Zihnî, Kaymakam İzzet Bey'i hicvetmektedir. Hicviyeden alınan aşağıdaki beyitte kaymakamın dişleri kara eşek dişine benzetilmektedir.

47/2 Kara eşek dişi gibi dişler

Gözleri kurd gözü gibi işler (Demirayak Özsoy, 1997: 74)

4. Burun ile İlgili Tasvirler

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sında, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında ve Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinde burunların büyüklüğü ve çirkinliği mizahî bir dille tasvir edilmiş; burunlar ve çeşitli nesnelere arasında ilgi kurulmuştur.

Gül ü Hüsrev'in "Nevha ve Zârî Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül" bölümünün aşağıdaki beyitlerinde zenciler kabilesinin reisinin kızının burnu, yüzünde duran bir patlıcan olarak tasvir edilmiştir.

2379 Çü bādencân idi yüzünde burnu

Sanasın zîveye tulumdı karnı (Yoldaş, 1998: 294)

Heves-nâme'nin "Sıfat-ı Pîre-Zen Dîger-Bâr" bölümünde aşığa haber getiren yaşlı kadının burnu su içinde ve "sümüklü bir beyaz kurt kabı"na benzetilmiştir.

1515 Aralarında bîni-i pür-âbî

Sümüklü kurd isfidâc kabı (Sungur, 2006: 311)

Teşrifâtü's-su'arâ'nın "Mevlânâ Beyânî" bölümünde şair Beyânî, burnunun büyüklüğü ile alaya alınmıştır. Aşağıdaki beyitlere göre Beyânî, doğmadan birkaç sene önce burnu, onun doğumunu haber vermiştir. Doğduğu gün ise burnu, sanki on yıl öncesinden çıkıp gelmiştir. Şairin "enf-i şerîf" ve "çengel" burnu olmasa şiirleri daha güzel olacaktır. Burnu engel olmasa Beyânî'nin sözleri nüktelyi toplayabilir.

- 8/4 İtdi dirler velâdettin ifşâ
Burnı birkaç sene mukaddem tâ
- 8/6 Rûz-ı mîlâdî çünki buldı vülûc
Burnı on yıl mukaddem itdi hurûc
- 8/24 Dahi ra'nâ olurdu nazm-ı latîf
Çengeli olmasa o enf-i şerîf
- 8/25 Sözin eylerdi nüktelyi câmi'
Burnı takrîre olmasa mâni' (Yılmaz, 2001: 105-106)

Teşrifâtü's-su'arâ'nın "Mevlânâ Şeyhî-i Burnâz" bölümünde Güftî, Burnazlı Şeyhî'nin burnunu güzel şiirler yazmasının önünde bir engel olarak belirtmiştir. Şairin burnu o kadar büyüktür ki gölgesi bile Kâf Dağı'nı saklar. Burnu o kadar büyüktür ki ucunun gölgesi bile insanlar için güvenli bir yer olabilir.

- 44/9 Şi'rin eylerdi dil-nişin ta'bîr
Burnı olmasa mâni'-i tahrîr
- 44/10 Kûh-ı Kâf olsa da ider nâ-bûd
Burnı itdükçe sâyesin mahdûd
- 44/13 Cây-ı âsâyiş ola dehre kaçan
Kûşe-i enf-in itse sâye-figen (Yılmaz, 2001: 152)

Teşrifâtü's-su'arâ'da "Mevlânâ Kelîm-i Eyyûbî" başlığı altında şair Kelîm-i Eyyûbî'den bahsedilmiştir. Güftî'ye göre şair, yeni bir üslup düşündüğünde burnu, dünyayı taşıyan öküzün yükü kadar ağırlaşır. Kelîm-i Eyyûbî'nin burnu o kadar büyüktür ki "keşişler inzivaya çekildiklerinde onun gölgesinde huzur bulmaktadır" (Kesik, 2015: 87).

- 86/7 Olur itdükçe fikr-i nev-âyîn
Burnı bâr-ı girân-ı gâv-ı zemîn
- 86/8 Kûh-ı ruhbâna vakt-i âsâyiş
Sâye-i burnı cây-ı âsâyiş (Yılmaz, 2001: 207)

Hüsni ü Aşk'ın "Sıfat-ı Sihri-i Cādü" bölümünde Şeyh Gâlib mübalağalı bir şekilde, cadının burnunu sırtlanların yatağı, kertenkelelerin yuvası olan Moda burnunun ovasına benzetmiştir. Cadının burnunda çiyen, fare ve akrep vardır.

- 1387 Burnu Moda burnunun ovası
Sırtlan yatağı keler yuvası

1394 Burnunda çiyān u mūş u ‘akreb

Ağzında zehirli hayye vü dab (Okay ve Ayan, 1975: 244-245)

Sergüzeşt-nâme-i Zihnî’nin “Der Beyân-ı Ahvâl-i Karaağaç vü Hareket-i Mümin” bölümünde Karaağaç kadısının burnu, Bayburtlu Zihnî’ye “asma bir tuvaleti” andırmıştır. Kadı’nın burnu fil hortumu gibi büyüktür; öyle ki köşesinde “çakal gibi” kurulur.

35/1 Burnu bir asma helâdır güyâ

Vâsi’u’l-minhara çirk-âb bu ya

36/11 ‘Ucbüyle burnu büyük fil emsal

Kurulur köşede mânend-i çakal (Demirayak Özsoy, 1997: 56-58)

5. Sakal, Bıyık ve Kıl ile İlgili Tasvirler

Tutmacı’nın *Gül ü Hüsrev*’inde, Lâmi’î’nin *Vîs ü Râmîn*’inde, Nâbî’nin *Hayr-âbâd*’ında, Enderunlu Fâzıl’ın *Zenân-nâme*’sinde, Keçeci-zâde İzzet Molla’nın *Mihnet-keşân*’ında ve Bayburtlu Zihnî’nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*’sinde tasvir edilen kişilerin yüzlerindeki sakallar ve vücutlarındaki kıllar, mizahî bir üslupla dile getirilmektedir.

Gül ü Hüsrev’in “Nevha ve Zârî Kerden-i Hürmüz ve Reften Be-Taleb-i Gül” başlıklı bölümünün aşağıdaki beytinde zenciler kabilesinin reisinin kızının vücudundaki kıllar kirpi kadar sert olarak tasvir edilmiştir.

2378 Kılı ser-tizligi kirpi bigiydi

Teni yumşahlugı dörpi bigiydi (Yoldaş, 1998: 294)

Vîs ü Râmîn’in “Mezemmet-i Ahvâl-i Pîri vü Menkusât-kâr-ı Digerî” bölümünde Merv şahının sakalının beyazlığına değinilerek sahte olabileceği ima edilmiştir. Aşağıdaki beyite göre yaşlı şahın sakalı aslında değirmende ağarmıştır. Yani sakal gerçek değildir, aslında pamuktur. Bu sakallar kulaklarını kaplayacak kadar gürdür ve şahın iştimesine engel olmaktadır.

2148 Unudur bulduğun ser-geşte hâli

Degirmende ağarmışdur sakalı

2149 Sakal sanman hakikat penbedür ol

Tutup güşin semâ’a bağlamış yol (Öztürk, 2009: 355)

Hayr-âbâd’ın “Sıfat-ı Tamtâm Hünî-i Bed-Endâm” bölümünde Nâbî, hırsız Tamtam’ın iki yana sarkmış bıyıklarını “köpek kuyruğu”na benzetmiştir. Şaire göre bıyıkların, iki yanda büklüm büklüm iki “yılan gibi” sarkması; adamın boynunda “şeytanın گردانلیğı” gibi durmaktadır.

1270 Zehr-âbe-i hün-[ı] halk kütü

İki düm-i seg iki burütü

1271 Olmuşdı ol iki mâr-ı piçân

Boynında misâl-i tavk-ı şeytân (Gökcan Türkoğan ve Koç, 2015: 230)

Zenân-nâme'nin "Zikr-i Efrenc-i Bilâd-ı İslâm" bölümünde Enderunlu Fâzıl, Avrupalı kadınların özelliklerini sıralamıştır. Ona göre Avrupalı kadınlar kıllıdırlar ve "hazine"lerini kıldan temizleyemezler. Onlar kıllarla hasıl olmuşlardır, siyah yün içerisinde bir lal gibidirler. Sanki bu halleri kasıtlıdır, "kutu"larının üzerinde kaplumbağa var zannedilir.

115b/1 'Ayıbı vardır şevkdir Efrencin

Müydan pāk idemez ol gencin

115b/2 Bed olur müy ile hāsıl o mahal

Güiyā sūf-ı siyehde bir la'l

115b/3 Sanki ol hāleti kasden eyler

Kutusu üstüne bāğa kaplar (Öztürk, 2002: 119)

Mihnet-keşân'ın "Ahvâl-i Ayân ve Ba'z-ı Istilâhât-ı İşân" bölümünde Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşân'ın ayanını gülünç bir biçimde tanıtmıştır. Ayanın yüzü, sakallarının sıklığından görülmez, öyle bir illettir ki insana benzemez. Bu sakallar öyle bir haldedir ki içinde ayıların gezmesi bile ihtimaldir. Dalga dalgadır tarlaya benzer, felek öküzünü burada otlatırsa şaşılmaz.

771 Ne [']illet kim insāna benzer gözü

Görünmez sakaldan eğerçi yüzü

779 [']Aceb bîşezâr-ı hamâkat sakal

İçinde ayılar geze ihtimāl

780 Temevvücdde mânende-i kiştzâr

Felek sevrini otladırsa ne var (Özyıldırım, t.y.: 224-225)

Sergüzeşt-nâme-i Zihni'nin "İbtidâ-yı Mecmû'a-yı Hicviyyât Ez-Küşâd-ı Zihni Ünyevî Vâsıf Efendi Şe'ninde" bölümünün aşağıdaki beytinde Ünyeli Vâsıf Efendi, kıllı olması sebebiyle "tüyü kunduracı fırçası" kadar sık, ölüsü dirisi "bok" bir çöl domuzuna benzetilmiştir.

82/10 Bir tonuzsun ki tüyün kunturacı fırçasıdır

Ölüsü dirisi bok hûk-ı beyâbân Vâsıf (Demirayak Özsoy, 1997: 129)

6. Göz, Kaş ve Kirpik ile İlgili Tasvirler

Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinde, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrin*'inde, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ında, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında ve Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'unda şairlerce "çirkin" bulunan kadınların göz, kaş ve kirpiklerinin tasviri mizahî bir dille aşağıdaki beyitlerde verilmektedir.

Heves-nâme'nin "Sıfat-ı Pîre-Zen Diğer-Bâr" bölümünde Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin anlattığı haberci yaşlı kadının gözleri, eski bir bağ yerinde donmuş halde yatan yılan ve karıncaya benzetilmiştir.

1513 Yüzine güyâ ki iki mâr-ı mürde

Bir eski bāg yirinde füsürde (Sungur, 2006: 311)

Husrev ü Şîrîn'in "Meşveret Kerden-i Husrev Bâ-Emîrân Der-Tebâh Kerden-i Ferhâd ve Firistâden-i Pîr-Zenî" bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Şîrîn'in ninesinin gözleri tasvir edilmiştir. Kadının gözleri kerkes gibidir, "gök gözlü"dür. Gözleri o kadar açık kalmıştır ki kirpikleri dökülmüş; belalar başına yük yük dökülmüştür.

4889 Pes ol kerkes-leyin gök gözlü karı
Kara karga-layın şer sözlü karı

6531 Açuk kalmış gözi kirpük dökilmiş
Belâlar başına yük yük dökülmüş (Timurtaş, 1963: 184-248)

Nefhatü'l-ehzâr'ın "Dâsitân-ı Zebâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur" isimli hikâyesinin aşağıdaki beyitlerinde Nev'î-zâde Atâyî, zen-pâre adamın karısının gözlerini, nura karışmış iki boş çanak, taşkın sürmeli ve çapaklarla dolu olarak tasvir etmiştir. Şaire göre bu kadının kaşlarında hayvanlara vurulan damgalardan vardır, sıvası dökülmüş iki eski tak kemerine benzemektedir.

2524 Sürmesi taşkın gözi sâfi çapak
Nûra karışmış iki mühmel çanak

2525 Vesmeli ebrûları mâh-ı ma hâk
Ya sıvası kopmuş iki köhne tāk (Kuzubaş, 2003: 276)

Hüsn ü Aşk'ın "Sıfat-ı Sıhr-i Cādû" bölümünde Şeyh Gâlib, cadının gözlerini kötü renkli iki kaplumbağaya, kirpiklerini ise yengecin bacaklarına benzetmiştir. Kaşları "iki kara çıyan", saçları "iki küme yılan" gibidir.

1389 Kaplumbağa iki çeşm-i bed-reng
Kirpikleri hemçü pây-ı harçeng

1391 Kaş yapmış iki kara çıyanı
Saç yapmış iki küme yılanı (Okay ve Ayan, 1975: 244)

7. Göğüs ile İlgili Tasvirler

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ında, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinde, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inde ve Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ında kadınların göğüsleri, sarkmış halde olmaları sebebiyle gülünç bir biçimde tasvir edilmiştir. Keçeci-zâde İzzet Molla ise, *Mihnet-keşân*'ında Keşân'daki bekçinin göğüs bölgesiyle alay etmiştir.

Nefhatü'l-ehzâr'ın "Dâsitân-ı Zebâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur" bölümünde hikâyedeki adamın karısının göğüsleri gassalın su testisine benzetilmiştir.

2520 Kassası çün küze-i gassâl idi
Karnı ise kusbe-i nehcâl idi (Kuzubaş, 2003: 276)

Zenân-nâme'nin "Nebze-i Kıssa-i Hammâm-ı Nisâ" başlığı altında kadınların hamamda tertip ettikleri bir eğlenceden kesitler sunulmuştur. Şaire göre bu kadınların hepsi korkutucu görünür; memeleri ise yere kadar sarkmaktadır. Göğüslerdeki sarkıklık şair için önem taşımaktadır. Bu kadınların her biri birer huri melek olsalar bile, sarkık göğüsleri sebebiyle onları beğenmez.

144a/13 Ekserîsi belî mühiş görünür
Memeler yerle berâber sürinür

144a/14 Neyleyim olsa dahî hür-i melek
Memeler sarkar iken a... dek (Öztürk, 2002: 140)

Şevk-engîz'in "Ta'n-ı Mahbûb-ı Dost Be-Zenân ü Zen-dostân" bölümünde Kazıkçı Yeğeni, kadınların hamilelik sürecinde ve doğum sonrasında göğüslerini "ağaç kavunu"na benzeterек onlarla alay etmiştir.

598 Döner âgâçkavununa memeler
Lagv olur tâzetercim demeler (Sürelli, 2007: 128)

Hüsn ü Aşk'in "Sıfat-ı Sıhr-i Cādū" bölümünde Şeyh Gâlib, cadının göğüslerini "iki domuz"a benzetmiştir. Göğüslerin sarkık durumda olmasının sebebini, cadının bir iş yapmak için baş aşağı dönmesine dayandırmıştır.

1390 İki meme şekli iki hınzır
Bir kâr için etmiş anı ser zîr (Okay ve Ayan, 1975: 244)

Keçeci-zâde İzzet Molla, mesnevisinin "Sıfat-ı Pâsbân-ı Bed-Manzar u Bed-Elhân" bölümünün aşağıdaki beytinde Keşan'ın sesi "kedi ve kaz"a denk bekçisinin göğsünün dümbeleğe benzer şekilde çıkık olduğunu belirtmiştir.

1578 Çıkık gögsü mânende-i dümbelek
Sadâ hirre vü kaz ile müşterek (Özyıldırım, t.y.: 268)

8. Boy Kısalığı ve Kamburluk ile İlgili Tasvirler

Bayburtlu Zihnî Trabzon'da, Keçeci-zâde İzzet Molla Keşan'da karşılaştıkları kişilerin bir kısmını kısa boylarıyla, kamburlaşmış gövdeleriyle anmıştır. *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'nin "Trabzon Defterdârı Tahsin Beg Şe'ninde" bölümünde Bayburtlu Zihnî, Defterdar Tahsin Bey'i hicvederek boyunun "bir karış bir buçuk endaze" olduğunu söylemiştir. Onu "fitne sandukası", "kötülük mahzeni" olarak tanımlamıştır. İstanbul'da defterdar gibi "mensüh", fitnede tam, cisimde eksik bir kişinin daha olmayacağını belirtmiştir.

102/4 Bir karışdır bacağı bir buçuk endâze boyun
Fitne sandukası şer mahzeni şeytân Tahsin

102/6 Var mıdır şehri-i İstanbul'da sen teg mensüh
Fitnede tam velî cisimde noksan Tahsin (Demirayak Özsoy, 1997: 163)

Mihnet-keşân'ın “Âmeden-i Ba'z-ı Züvvâr ve Zikr-i Ahâlî-i Ân Diyâr” bölümünde Keçeci-zâde İzzet Molla, Keşân'da tanıştığı kişilerin özelliklerini birkaç beyitle mizahî bir dille sıralamıştır. Fevzî Efendi de bu kişilerden biridir. Şaire göre, bu adamın beli, boyu çevgan şekline dönmüş; o haliyle de çocuklarla meydanda top oynamaktadır. Birisi ona “genç” dese sevinir, bu sözle bir anda yeni doğmuş bir çocuk gibi olur.

- 733 Beli kâmeti şekl-i çevgânda
 Top oynar çocuklarla meydânda
- 734 Birisi civânsın dese şâd olur
 Hemân san ki bir tıfl-ı nev-zâd olur (Özyıldırım, t.y.: 222)

9. Kulak ile İlgili Tasvirler

Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ezhâr*'ının, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ının ve Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ının aşağıdaki beyitlerinde mizahî bir dille yapılan kulak tasvirleri bulunmaktadır. Şairler bu beyitlerde kulakları, şekil ve kirlilik yönünden ele almış; üçgen, girdap, pabuç ve tarla kovuğuyla aralarında ilgi kurmuşlardır.

Nefhatü'l-ezhâr'ın “Dâsitân-ı Zenbâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur” isimli bölümünde kadının kulaklarındaki şekil bozukluğu tasvir edilmiştir. Şair, bu kadının kulaklarını içi çıkmış bir üçgene benzetmiştir.

- 2526 Benzi sararmış hem ağarmış tudak
 Safrası çıkmış göne benzer kulak (Kuzubaş, 2003: 276)

Hayr-âbâd'ın “Sıfat-ı Tamtâm Hünî-i Bed-Endâm” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde Nâbî, hırsız Tamtam'ın iki kulağını fesat denizinin girdabına ve duvara asılmış iki pabuca benzetmiştir.

- 1265 Girdâb-ı yemm-i fesâd iki güş
 Dîvâra asılmış iki pâpûş (Gökcan Türkdöğân ve Koç, 2015: 230)

Hüsn ü Aşk'ın “Sıfat-ı Sıhr-i Cādû” bölümünde Şeyh Gâlib, cadının kulaklarını kirpilerin yuvasına, sıçanların yatağı olmuş bir tarla kovuğuna benzetmiştir.

- 1392 Tarla koğuğu iki kulâğı
 Kirpi yuvası sıçan yatağı (Okay ve Ayan, 1975:244)

10. Vücutun Kötü Kokması ile İlgili Tasvirler

Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ında, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'unda ve Bayburtlu Zihni'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'sinde kişilerin bahsedilen fiziksel özellikleri arasında vücuttan gelen ter vb. kötü kokuların anlatıldığı beyitler mevcuttur.

Hayr-âbâd'ın “Sıfat-ı Tamtâm Hünî-i Bed-Endâm” bölümünün aşağıdaki beyitlerinde hırsız Tamtam'dan ölmüş erkek domuza benzeyen kötü kokuların geldiğini söylenmiştir.

1259 Bed çehre vü bed sirişt ü bed rû
Mânend-i gürâz mürde-i bed bû (Gökcan Türkdöğân ve Koç,
2015: 228)

Mir'ât-i Cünûn'un "Zen-dost" bölümünde hileyle evlendirilen kocanın ağzından, karısı tasvir edilmiştir. Adama göre, kadının kol altından bir rüzgâr esse o terin kokusuyla Tesnim suyu⁴ bile zehirlenir.

316 Koltugundan eger esseydi nesîm
Mâ-i tesnîmi iderdi tesmîm (Turan, 2008: 715)

Bayburtlu Zihnî, mesnevisinin "Erzincânî Enverî Efendi Şe'ninde" başlıklı bölümünde Erzincanlı Enver Efendi'ye "pis köpek", "murdar" diyerek hicvetmiş; onun olduğu bağa kokudan varılamayacağını söylemiştir.

112/14 Olduğu bağa varılmaz kokudan ey Zihnî
Öyle bir pis köpeği mundarı Erzincân'ın (Demirayak Özsoy,
1997: 180)

11. Eller ve Parmaklar ile İlgili Tasvirler

Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinin ve Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ının aşağıdaki beyitlerinde mizahî bir dille el ve parmak tasvirleri yapılmıştır. *Heves-nâme*'nin "Sıfat-ı Pîre-Zen Diger-Bâr" bölümünde yaşlı kadının parmakları, kuru kamışlar gibi sararmış olarak anlatılmıştır.

1517 Nedür barmakları sûretde yekser
Sararmış bir nice kuru kamışlar (Sungur, 2006: 312)

Nev'î-zâde Atâyî, *Nefhatü'l-ehzâr*'ın on beşinci hikâyesi "Dâsitân-ı Zenbâre-i Haris Ki Bir Zen-i Ferhâd-Güşe Mübtelâ Olub Cârîyesiyle Safâda İken Esîr-i Dâm-ı Belâ Olmuşdur" başlıklı hikâyesinde adamın karısının avuçlarını ve parmaklarını kızarmış yengece benzetmiştir.

2528 Kef-i mühennâ ile güyâ benân
Şol kızaran yengece benzer hemân (Kuzubaş, 2003: 277)

Sonuç

Fiziksel özelliklerin mizahî bir yorumla ele alındığı, yukarıda yer alan 122 beytin 36'sı XIX. yüzyıl, 29'u XVII. yüzyıl, 28'i XVIII. yüzyıl, 15'i XVI. yüzyıl, 10'u XV. yüzyıl, 4'ü XIV. yüzyılda yazılan mesnevilere aittir. Bayburtlu Zihnî'nin *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî*'sinden 15, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Usûl-nâme*'sinden 13, Keçeci-zâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'ından 12, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Nefhatü'l-ehzâr*'ından 12, Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk*'ından 11, Güftî'nin *Teşrifâtü's-şu'arâ*'sından 11, Enderunlu Fâzıl'ın *Zenân-nâme*'sinden 8, Sünbül-zâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'inden 8, Yenişehirli Avnî'nin *Mir'ât-i Cünûn*'undan 7, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'inden 7, Nâbî'nin *Hayr-âbâd*'ından

⁴ Bu beyitte Kur'ân-ı Kerîm'in Mutaffifin Sûresi 28. Ayetine telmihte bulunmaktadır. "Ve mizacuhu min tesniyimin", "Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler". Ayrıntılı bilgi için bk.: (URL-1)

6, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'inden 4, Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinden 3, Aynî'nin *Sâkî-nâme*'sinden 2, Lâmi'î'nin *Vîs ü Râmîn*'inden 2 ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye-i Vehbî*'sinden 1 beyitte, çeşitli fiziksel özelliklerin bahsinde mizahî bir dil ve üslup kullanılmaktadır.

Mesnevilerde bahsi geçen fiziksel özelliklere sahip kişiler, cinsiyet açısından incelendiğinde kadınların daha detaylı bir biçimde tasvir edildiği görülmektedir. Tutmacı, Şeyhî, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î-zâde Atâyî, Sünbül-zâde Vehbî, Şeyh Gâlib, Enderunlu Fâzıl, Aynî ve Yenişehirli Avnî'nin mesnevilerinde yamyam, cadı gibi normal dışı bir durumda olan, yaşlı veya eşlerinden yaşça büyük olan, Avrupalı, Özbek, Tatar gibi dünyanın farklı milletlerinden kadınların ağızları, dişleri, dudakları, burunları, vücut kılları, vücutlarındaki kötü kokuları, yüzleri, ciltleri, elleri, parmakları, göğüsleri, belleri, gözleri, kaşları, kirpikleri ve kulaklarında "çirkin" bulunan yönleri dile getirilmektedir. Bu tasvirlerin, yaşlı kadınlara dair olanlarında, yaşlanmak gibi biyolojik bir sebebe dayanan görünüm ve vücudun çeşitli bölgelerindeki bozulmalar, değişimler; şairlerce "kötü" bir karakter yapısının yansıması olarak ele alınmaktadır.

Vîs ü Râmîn, *Hayr-âbâd*, *Teşrifâtü's-şu'arâ*, *Şevk-engîz*, *Mihnet-keşân*, *Mir'ât-ı Cünûn* ve *Sergüzeşt-nâme-i Zihni*'de toplumun çeşitli kademelerinden erkekler, ağızları, çeneleri, dişleri, dudakları, kısa boyları, kamburları, göğüsleri, gözleri, kel başları, kulakları, sakalları, bıyıkları, vücut kılları, vücuttaki kötü kokuları ve yüzleriyle tasvir edilmektedir. Şairler erkeklerde "çirkin" buldukları, beğenmedikleri, alay ettikleri bu özelliklerinin anlatımında kadınlarda olduğu kadar ayrıntıya girmemektedirler. Söz konusu erkeklerin vücutlarındaki unsurlarla, köpek, eşek, fil, domuz, köstebek, maymun, yılan gibi hayvanlarla benzerlik ilgileri kurulmaktadır.

Çalışmada bahsi geçen mesnevilerde, kişilerin dış görünümünün ve fiziksel özelliklerinin tasvirlerinde kurulan benzetme ilgileri, şairlerin sosyal hayattan büyük ölçüde etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tasvirlerdeki mizahî unsurlar, klasik Türk edebiyatının ifade zenginliğine örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Alkaya, M. A. (1996). *Taşlıcalı Yahya, Kitâb-ı Usûl*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ambros, E. G. (2009). Gülme, güldürme ve gülünç düşürme gereksinimlerinden doğan türler ve Osmanlı edebiyatında ironi. *Nazımdan nesire edebî türler, eski Türk edebiyatı çalışmaları 4*. (Hzl.: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), 64-85, İstanbul: Turkuaz.
- Arslan, M. (2012). *Sâkî-nâmeler*. İstanbul: Kitabevi.
- Bayrak, M. (2001). *Halk gülmecesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Beyzadeoğlu, S. A. (1994). *Sümbülzâde Vehbî- Lutfiyye*. İstanbul: Bedir.

- Çiftçi, H. (1998). Klâsik İslâm edebiyatında hiciv ve mizah. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10, 39-162.
- Demirayak Özsoy, B. (1997). *Sergüzeşt-nâme-i Zihnî (Bayburtlu Zihnî)*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat*. Ankara: Aydın.
- Durmuş, İ. (2005). Mizah (giriş, Arap edebiyatı). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 205-206, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ersöz, İ. (1991). Ashâb-ı Kehf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, 465-467, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gezer, A.- Çelik, Y. (2017). Mizah ekseninde ironi çerçevesinde anlam ilişkileri ve Ayşe Kilimci'nin hikâyelerinde mizahî dil. *Current Research in Social Sciences*, 3 (3), 98-114.
- Gökcan Türkdoğan, M. - Koç, H. (2015). *Nâbî-hayrâbâd*. Ankara: Akademisyen.
- Kesik, B. (2015). Güftî'nin Teşrifâtü's-Şu'arâ'sında mizahî unsurlar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1/2, Autumn, 85-92.
- Kortantamer, T. (2007). Temmuzda kar satmak, örnekleriyle geçmişten günümüze Türk mizahı. Ankara: Phoneix.
- Kuzubaş, M. (2003). *Nev'î-zâde Atâî'nin Nefhatü'l-ehzâr adlı mesnevîsinin metin, biçim ve içerik bakımından incelenmesi*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Levend, A. S. (1971). Divan edebiyatında gülmece ve yergi (hicv ve hezl). *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 18, 37-45.
- Nesin, A. (2001). *Cumhuriyet dönemi Türk mizahı*. (Hzl. Turgut Çeviker), İstanbul: Adam.
- Okay, M. O.- Ayan, H. (1975). *Şeyh Gâlib-hüsn ü aşk*. İstanbul: Dergah.
- Öğüt Eker, G. (2009). *İnsan kültür ve mizah-eğlence endüstrisinde tüketim nesnesi olarak mizah*. Ankara: Grafiker.
- Özkırmı, A. (1983). Hiciv. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 3 , 634, İstanbul: Cem.
- Öztürk, M. (2009). *Lâmi'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin mesnevisi (inceleme-metin-sadeleştirme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Öztürk, N. (2002). *Zenân-nâme, Enderunlu Fâzıl*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sungur, N. (2006). *Tâci-zâde Câfer Çelebi, Heves-nâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Sürelli, B. (2007). *XVIII. yüzyıl Osmanlı şiirinde değişim ve Sümbülzâde Vehbî'nin Şevk-engîz'i*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. asra kadar Anadolu sahası mesnevilerinde edebi tasvirler*. İstanbul: Kitabevi.
- Timurtaş, F. K. (1963). *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i (inceleme-metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Turan, L. (2008). Yenişehirli Avnî Bey'in Mir'at-ı Cünûn'u. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 3 (2). 680-736.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Usta, Ç. (2009). *Mizah dilinin gizemi*. Ankara: Akçağ.

Yılmaz, K. (2001). *Güftî ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Yoldaş, K. (1998). *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i (inceleme-metin)*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Elektronik Kaynaklar

Özyıldırım, A. E. (t.y.). *Keçecizâde İzzet Molla, Mihnet-Keşan* (Elektronik Kitap). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78431/kececizade-izzet-molla---mihnetkesan.html> (Erişim: 25.04.2020).

URL-1: <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/mutaffifin-suresi-83/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim: 29.11.2018)